

KUR (285) *sb m i f*

kur *m* (179), **kura** *f* (3), kur *a.* kura (103); kura *GliczKsiąż*; kur : kura *Mącz* (10 : 1), *Calep* (5 : 1).
sg N kur (98), kura (1) *Calep*. ◇ *G* kura (12). ◇ *D* kurowi (2). ◇ *A* kura (23). ◇ *I* kur(e)m (14).
◇ *L* kurze (1). ◇ *V* kurze (1). ◇ *pl N* kury (35), kurowie (6); -owie *BielKron*, *HistRzym*, *KlonWor*; -
y : -owie *Mącz* (2 : 1), *Calep* (1 : 2). ◇ *G* kur (19), kurów (7); kur *BierEz*, *FalZioł* (2), *LibMal* (2),
RejZwierz, *Mącz* (4), *SienLek* (4), *RejZwierz* (2); kurów *SkarŻyw* (2), *GostGosp* (3), *KlonFlis*; kur :
kurów *Mącz* (2 : 1); ~ -ów (1) *Mącz*, -(o)w (6). ◇ *D* kuróm (6); -óm (3), -om (1), -(o)m (2); -óm
Mącz (2); -óm : -om *SienLek* (1 : 1). ◇ *A* kury (52). ◇ *I* kury (4) *RejWiz* (2), *RejFig*, *RejZwierz*,
kurami (1) *Mącz*. ◇ *L* kurzech (2) *Murm*, *HistAl*, kurach (1) *RejKup*.

Sł stp, *Cn* notuje, *Linde XVI – XVIII w.*

1. zool Ptak hodowlany z rodziny kurowatych (*Phasianidae*) (282) :

a. *Gallus gallus domesticus* L. (*Rost.*); kura domowa (273) :

α. *Samiec*, *kogut*; *gallus Mącz*, *Calag*, *Calep*, *Cn* (174) : Kur który kokofy wodził/ Z drugim
kurem zawnždy fie bił *BierEz* K4v; Słyżzáłá kurá śpiewáiąc: Dzień iuż bliſki przepowiedáł *BierEz* S4,
G2v, H3v [2 r.], I, K4v, M2, S4; *Gallus. eyn han Kokot kur. Murm* 86, 12; *Mymer*¹ 25; *KAczka*
ieft ptak domowy wietſzi kura *FalZioł* IV 18a, +4b, I 34a [2 r.], III 3a, IV 18d [2 r.], 19a, 19c, V
94; *BielŻyw* 6; *RejRozpr* F3; *RejRozm* 400 [3 r.], 401, 402 [2 r.], 403 [3 r.], 404 [2 r.], 405; *RejKup*
t7v; *GroicPorz* 112v, 113 [2 r.]; *RejWiz* 41v, 73v, 149v; kto dáł Kurowi rozumnoſć [*quis dedit gallo*
intelligentiam]? *Leop Iob* 38/36; *RejFig* A4, A7v, Aa3, Cc2 [4 r.]; *RejZwierz* 58; *BielKron* 24, 24v,
260; *Castrare pullos gallinaceos*, *Kury káplunić. Mącz* 40c, 31b, 71a, 142b, 303c; Wárzyć teſz kurá s
páprotká *SienLek* 53v, 106, 152v, 245, X2v; *HistRzym* 109 [7 r.], 109v [5 r.]; *RejZwierz* 58v, 59, 234v
[2 r.]; *Calag* 262b; *Urinum – Ialowe iaie*, ktore kokofzi znaſzaia bez zeifcia skurcm [!]. *Calep* 1142b,
446b, 447a; *Napierwey z folwárkow od Pań Stárych kury ieſć/ zoftáwiwſzy w káżdym folwárku*
przynamniey 30 kurow/ dla káplunienia GostGosp 110; *JanNKar* F; *KlonWor* 65, 74.

W porównaniach (11): *RejWiz* 4, 8, 87; *Obudzę ie iáko Kur wleciawſzy ná grzędę. RejZwierz* 3v,
14v, 83v; *Mącz* 146c; *pyſznv* tylko chodzi do czáfu iáko kur vpłtrzony s poſtáwámi fwemi *RejZwierz*
53v, 219; *Cucurio – Pieyę*, skrzeczę iáko hur [!]. *Calep* 275a; *PowodPr* 74.

W charakterystycznych połączeniach: kur młody (2), stary, warzony; kur kokoreka, (wy)krzyka (*a.*
krzyczy) (6), *wygdakuje*; kura káplunić, tuczyć, warzyć.

Przysłowia: *Nieczyńſie páwem ieftliſ kur RejRozpr* H4v.

trudno ma Iáłtržábá/ kto vczyńić s Kurá. *RejRozpr* 68.

Fraza: »kur (od-, za)pieje (*a.* (za)poje), poczyna piáć, zaſpiewáł« = *gallus cantat* *Vulg*, *PolAnt*;
gallus vociferatus est *PolAnt* [*szyk zmienny*] (49 : 1 : 1): *Dopieroż więc kur zápoie BierEz* S4; *OpecŻyw*
97v, 112v, 113; *MurzNT Matth* 26/74, 75; *thy otho tey dziefieyſſey nocy/ pierwey niſz kur dwa kroć*
zápoie [priusquam gallus vocem bis dedit]/ trzy kroć fie mnie maſz záprzec. Leop Mar 14/30; *ieſſcze*
on tego domawiał/ Kur zápiał. Leop Luc 22/60, *Matth* 26/34, *Luc* 22/61, *Ioann* 13/38; *BibRadz Mar*
14/30, *Ioann* 13/38, 18/27; *kurowie poiá* kilka rázow *przededniem/ áby fie káždy ocucił á baczył*
gdzye leży/ by go Słońce ná łożu nie záftáło BielKron 24; *Gallus cucurrit*, *Kur kokoreka álbo pieye.*
Mącz 70d, 142b; *BudNT Mar* 14/69 [68], 72 [2 r.], *Luc* 22/60, 61; *CzechRozm* 218v; *Cáłą Božá noc*

będzie/ aż kury odpieją. *KochPieś* 30; Potym Piotr [...] pierwey niż kur zaśpiewał/ trzykroć fię go [*Chrystusa*] záprzał *ArtKanc* D12v; Kury pieią tuż świtánie *ArtKanc* T4v; Gallicinium – Czas ten w nocy, gdi kurowie poczinaią piąc. *Calep* 447a; *LatHar* 692, 696 [2 r.], 706, 710 [3 r.], 718, 721 [2 r.], 730; niewiećie kiedy Pan domu przyidzie: z wieczoráli/ ábo w pułnocy/ ábo gdy kury poią [*galli cantu*]/ ábo z poránku *WujNT Mar* 13/35, *Matth* 26/34, 74, 75, *Mar* 14/30, 68, 72 [2 r.] (13).

Wyrażenia: »pienie, pojenie albo śpiewanie kur« (1 : 1): Gallicinium, Poyenie álbo śpiewánie kur. *Mącz* 88a, 142b.

»o pianiu (a. około piania) kurow« (2): tákże drugiey nocy o pianiu kurow/ tyżem młodzieńce zemną fię modlące widział. *SkarŻyw* 566, 570.

Szereg: »kur albo kogut« (2): KVr albo Kogut iefth ptak domowy *FalZioł* IV 18d, IV 18d.

Personifikacja (8): [*Kot do Kura*] przecz ták w nocy wołałz/ A dobrym ludziom ípác niedałz. Kur rzekł tym z ludzi nie ízydę/ Bo ie w nocy ku pracy budzę: Godziny nocne rozgadzam *BierEz* H3v, H4, S4 [2 r.]; Kur fię wípina ku gorze/ mowiąc: iż Chárt bieży *RejFig* A7v, A7v [2 r.]; Pifał też dla dobrych towarzyszów diálogi rozliczne/ Kołterę s pijánicą/ [...] Gęś s Kurem. *RejZwierc* [275]v.

W przén (3) : Przez wtorego kurá możem rozumieć męczenniki święte *HistRzym* 109v, 110; niewiećie nie dopułzczam/ áni żeby miałá pánem być nád mężem. Y Afculanus nápifał: Nie podoba mi fię ten dom/ w ktorým/ kiedy y kokofz gdacze/ kur milczy. *WerKaz* 287.

Przen: metonimicznie: *Pianie kogutów* (3) :

Wyrażenia: »do trzecich kur« = *do piania kogutów, o wczesnym świcie* (1): Rozmáitych ánszlakow dziwnie vżywáią/ Lecz pewnie do trzecich kur nigdy nie pijáią. *RejZwierc* 242.

»o wtorych kurzech« = *gdy koguty pieją drugi raz w nocy* (1): Gdi było o wtorych kurzech w noc [*Cum autem esset secunda vigilia noctis*] bárzo nagle przypádli ná nię lwowie biali *HistAl* H6v.

Wyrażenie przyimkowe: »przed kury« = *do piania kogutów, do świtu* (1): (*nagł*) Synowie co máć pogrzebáli. (–) KAzał kłiądz [...] Bochmy w písmie ználeźli/ gdzie nawyízfze niebo/ Nie padłby zá trzy látá/ młyńki kámién z niego. [...] brát rzecze drugim [...] náłzá máć íefcze gdzieś v dyablá. Bo kiedyc Kámieniowi ták nieřporo z gory/ Náłzá ledwe ćwierć mile vbiegłá przed kury. *RejFig* Bb4v.

β. *Samica, kura; gallina Mącz, Calep* (3) ; Gallinaria, Która kury íádzi. *Mącz* 142h; Gallina – Kokofz, kura. *Calep* 446b.

Przysłowie: Yużći dzis nye tylko kury mądre/ ále też y láme yáycá *GliczKsiąż* P4v.

γ. *Kur a. kura a. kury i koguty razem wzięte [w pl]* (96) : Kur y gęsi kofz nákupeł *BierEz* C4v; Ano się ínuią niewiáfty; Społem tám wesoły były/ Kury íádły wino piły. *BierEz* O2v, H4v, I, N3v, O2v, R3v; Sadło kur młodych więczey zagrzewa niżli ftarych. *FalZioł* IV 19b; Ma iadać [...] Kuri/ pthaki (iedno nie wodne) *FalZioł* V 94v, I 155d, V 36v; kuri y drudzi ptaci maią w ízyi żyły ciałne *GlabGad* D2, D2, G3, G4v; Kury wrzeńfczá íwinie kwiczá *RejRozpr* Bv, F3; *LudWieś* B; *LibMal* 1544/92, 1545/108, 1546/110; Íáłtrząb goni Cietrzewie á Lis płofza kury *RejWiz* 102, 59, 69v, 73, 172v, 192; *UstPraw* D2v; *RejZwierc* 103v; *BielKron* 401v; Tricae, Włocháćiny/ yákie v nóg gołębióm álbo kuróm bywáją. *Mącz* 464b, 1a, 52b, 142b [3 r.], 260d, 269b [3 r.] (15); Kurom pypeć léczyć. Ieflic kury pypćieią/ tedy czofnku náwierć/ á námieřzay go z othrębámi álbo thłuczá ięczienną/ á daway im íeść. *SienLek* 192, 38v, 87, 92v, 113v, 141, 192, Aaaav; *RejAp* 113v; *RejZwierc* 27v, 58v, 72 [2

r.], 72v, 245v; *CzechRozm* 130v; *ZapKościar* 1580/11, 1583/54; *KochFr* 14; Kury się łączą cały rok *GostGosp* 110, 16 [2 r.], 24, 30, 70, 108 [2 r.] (13); *SarnStat* 303; *KmitaSpit* A3; *PaxLiz* B2v; W domu obfitość ładowi się wszędzie Kurow pogrzeździe. *KlonFlis* Cv; *KlonWor* **2, 25, 47.

W porównaniach (5): gdzie mu [diabłowi] po myśli/ to on tam w tej zgrái/ A iako Lis na kury pod strzechą się tói. *RejWiz* 139; *BielKron* 441, 441v; *RejZwierc* 247; *GórnRozm* Mv.

Wyrażenie: »kury domowe« (1): kury domowe/ kokofzy/ pawy/ kaczki/ to wszystko ma rozmnażać *GostGosp* 120.

Szereg: »kury, (i) ptastwo« [szyk 2 : 1] (3): Cohors etiam vel potius chors, Oplecione miejsce w którym kury y ynże ptástwo chowáyą *Mącz* 59b, 509a; *Oczko* 24v.

Zestawienie: »kury włoskie« = rasa kur typu nośnego pochodząca z Włoch (2): Kury Włofkie bårzo dobre do chowania *GostGosp* 122, 167.

b. *Gallina Africana gibbera*; indyk; *meleagris Mącz*, Cn; *avis Libyca*, *avis Numidica*, *avis guttata*, *gallus Indicus*, *pavo Indicus* Cn (9) :

a. O samcu (3) :

Zestawienie: »kur indyjski« [szyk 2 : 1] (3): częŝto się w wierze ŝwey/ iako kur Indyifki w grzebieniu ŝwym odmieniáią. *CzechRozm* 172; chłop iák Indyifki kur ponuro krokorze. *PaprPan* Y3v; *KlonWor* 3.

β. *Samiec a. samica lub ogólnie samce i samice* [pl] (6) :

Zestawienia: »afryckie kury« (1): *Meleagrides gallinae Africae*, Afryckie kury pŝtrego pierza y gårbate. *Mącz* 214a.

»kury indyjskie« [szyk 3 : 2] (5): *Calep* 649a; Indyifkie kury pod ŝwoykie kokofzy Polŝkie ładzić *GostGosp* 122, 72, 120, 167.

2. zool. *Prawdopodobnie dziki ptak z rodziny kurowatych (Phasianidae); w błędnym przekładzie z hebrajskiego, prawdopodobnie kalka z lat. gallus sylvestris (cf Hebraica Biblia, trans. S. Münster, Bazylea 1534, s. 101)* (1) :

Zestawienie: »kur leśny« (1): Zás te (ŝą) ktoremi się będziecie brzydzić między ptástwem/ nie będziecie ich ieść [...] Bąká/ dudká/ y ŝroki. Boćianá y ŝoyki wedle rodzaju iey: Kurá leśnego [montigallus (marg) upupa (-)] y niedoperza. *BudBib Lev* 11/19 [[idem] *BudBib Deut* 14/18].

3. *n-pers* »Kur« (2) : gniewał się na chłopcá/ ktorego zwano Gallus/ to ieŝt Kur/ iż go wczás nie obudził poki nie przyŝzło Słońce *BielKron* 24.

Zestawienie (1): Iakom ya przesz rzaczca szwego pawła Goszczynszkyego nyesbyła yakvba kura *ZapWar* 1505 nr 2086.

Synonimy: **1. a.** kogut, kokot, pietuch.

Cf **KUROPAS**, **KUROPŁOCH**, **KUROPŁOSZEK**, **KUROPOJ**, **KUROŚLEP**, **KUROTRZEWIE**, [**KURZYCA**]